

HAMİDİYE ETFAL HASTANESİ'NİN KURUCUSU İBRAHİM PAŞA'NIN FRENGİ HAKKINDAKİ LAYİHASI

Başak OCAK*

Öz

19. yüzyılda Osmanlı topraklarında hızla yayılmaya başlayan frengi, alınan tüm önlemlere rağmen istenilen ölçüde durdurulamamıştır. Bu nedenle bu tehlikeli hastalıkla mücadeleye, Cumhuriyet döneminde de devam edilmiştir.

Hamidiye Etfal Hastanesi'nin eski Başhekimî İbrahim Paşa, hastalıkla mücadeleye katkı sağlamak amacıyla 1911 yılında bir rapor kaleme almıştır. Bu raporda, frengiyi tamamen yok etmek için ne gibi önlemler alınması gerektiğine dair önerilerini ve hastalığı yenmek üzere geliştirilen yeni tedavi yöntemine ilişkin görüşlerini ortaya koymuştur. Resmi makamlar tarafından değerlendirilen söz konusu rapor, II. Meşrutiyet yıllarında frenginin hala ciddi bir sağlık sorunu oluşturduğunun ve önlenmesi konusunda yeterince başarı sağlanamadığının bir kanıtı olması açısından önem taşımaktadır.

Anahtar Kelimeler: Başhekim İbrahim Paşa, Frengi, Salvarsan-606.

THE REPORT OF İBRAHİM PAŞA, THE FOUNDER OF HAMİDİYE ETFAL HOSPITAL, ON SYPHILIS

Abstract

Despite all the measures taken, the syphilis disease, which began to spread rapidly in the Ottoman Empire in the 19th century, could not be prevented to the desired extent. For this reason, attempts to stop this deadly disease continued in the Turkish Republic period.

* Doç. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü,
(basak.ocak@deu.edu.tr), (<https://orcid.org/0000-0001-2345-6789>).

Ibrahim Pasha, former chief physician of Hamidiye Etfal Hospital, wrote a report in 1911 to contribute to the fight against this disease. In this report, Ibrahim Pasha proposed his recommendations on what precautions should be taken in order to eliminate the syphilis completely and his views on the new treatment method developed to overcome the disease. The report, which was evaluated by official authorities, is significant in terms of the fact that syphilis was still a serious health problem during the second constitutional years in the Ottoman Empire and that was the proof showing that efforts had failed to stop this disease sufficiently.

Keywords: Chief Physician İbrahim Pasha, Syphilis, Salvoarsan-606.

Giriş

Frengi (sifiliz), spiroket bakterisi *Treponema Pallidum*'un sebep olduğu bulaşıcı bir hastalıktır. Bu hastalık, daha çok cinsel yolla bulaşmakla beraber, kan ve tükürük yoluyla da bir başkasına geçebilmektedir; ancak, onu diğer pek çok bulaşıcı hastalıktan ayıran ve bu nedenle de daha tehlikeli kılan bir özelliği vardır. O da hastalığın anne karnında cenine geçerek ya da emzirmek suretiyle bebeğe bulaşarak kalıtsal bir nitelik taşıyabilmesidir. Bu korku veren özelliği ile frengi, toplumların üzerine kâbus gibi çökmüş ve 20. yüzyılın başına kadar başarılı bir tedavi yöntemi keşfedilmediğinden, salgınlar halinde seyrederek pek çok kişinin ölümüne neden olmuştur.

16. yüzyılda Avrupa ve Asya'da büyük salgınlara neden olan frengi, 19. yüzyılın başında Osmanlı topraklarına adım atmıştır. 1806-1812, 1828-1829 Osmanlı-Rus savaşlarından sonra işgal edilen bölgelerde görülmeye başlamış ve özellikle 1853-1856 Kırım Savaşı ve 1877/1878 Osmanlı- Rus Savaşı sonrasında artış göstererek pek çok kişiyi pençesine almıştır. Bu savaşlar sonucunda, işgal edilen bölgelerde yaşayan insanlar, göçmenler ve askerler aracılığıyla yayılmaya başlamış; 1886 yılından itibaren de genel bir salgın niteliğine bürünmüştür. Osmanlı Devleti'nin liman kentleri çıkışlı bir yol takip etmiş ve özellikle Kastamonu ve Sinop illerinde etkili olmuştur¹. Etki alanını kısa sürede genişleten bu amansız hastalık, sadece Anadolu toprakları ile sınırlı kalmamış; 20. yüzyılın başlarına kadar neredeyse Anadolu topraklarının tamamı, Ortadoğu, Rumeli ve Balkanlar'da büyük salgınlar halinde seyretmeye devam etmiştir².

Hastalığın yayılmasının önlenmesi konusunda Osmanlı Devleti'nin aldığı tedbirler, ilk olarak İstanbul'da kendini göstermiştir. Kentte, fuhuşu denetlemek amacıyla 1856'dan itibaren ilk kez genelevlerin açılmasına izin verilmiş; üstelik 1869-1870'te Altıncı Daire-i Belediye (Beyoğlu)'de fuhuşla

1 Nuran Yıldırım, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Koruyucu Sağlık Uygulamaları", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, C. 5, İstanbul, 1985, ss. 1329-1330.

2 Abdülkadir Gül, "XIX. Yüzyılda Erzincan Kazasında Salgın Hastalıklar (Kolera, Frengi, Çiçek ve Kızamık)", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 41, Erzurum, 2009, ss. 258-259.

mücadele etmek amacıyla başına Doktor Serviçen'in getirildiği bir de sağlık komisyonu oluşturulmuştur. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan sonra frengi vakalarında görülen artış sonucunda, 1878'de Doktor Michael ve Muallim Miralay Doktor Agop Handanyan'ın, frenginin insan sağlığı üzerindeki olumsuz etkilerine, genel sağlığın korunmasının devletin görevi olduğuna, Beyoğlu ve Galata'daki genelevlerde çalışan kadınların sağlık denetimlerinin yapılması gerektiğine dair hazırladıkları rapor, kısa bir süre sonra Emrâz-ı Zühreviye Nizamnamesi'nin yürürlüğe girmesi ile sonuçlanmıştır. Şehremaneti (Belediye) ile Cemiyet-i Tıbbiye-i Mülkiye arasında yapılan görüşmeler sonucunda, cemiyetin hazırladığı nizamname, 6 Şubat 1879 tarihinde kabul edilmiş; böylece bulaşıcı hastalıkların yayılmasının önlenmesi; doktor, memur, belediye çavuşları aracılığıyla genelevlerin denetimlerinin yapılması ve burada çalışanların muayenelerinin yapılması için resmi bir adım atılmıştır. Özellikle Kastamonu ve Sinop'ta oldukça etkili olan frengiyi önlemek için gerçekleştirilen önemli bir hamle, Alman Dermatolog ve Zührevi Hastalıklar Uzmanı Ernst von Düring'in Türkiye'ye davet edilmesidir. Bu davete vesile olan kişi ise 1883'te ordunun ıslahı için Osmanlı topraklarına gelen Baron von der Goltz'tur. Goltz'un, ordudaki pek çok askerin frengili olduğunu tespit ederek durumu padişah II. Abdülhamit'e bildirmesi üzerine, Düring, Türkiye'ye davet edilmiştir. 1889-1902 yılları arasında Osmanlı ülkesinde görev yapan Düring, beraberinde 16 doktor ve 2 eczacı ile kasaba kasaba dolaşarak Anadolu'yu 14 kez taramış ve gittiği yerlerde doktorlara kurslar vermiştir. Düring'in, Kastamonu İli Genel Sağlık Müfettişliği'ne atanması ve 1896 yılında frengi mücadelesine bu ilden başlanması, hastalığın bölgede ne denli yaygın olduğunun da bir göstergesidir³. Düring'in 1886 yılında yaptığı ilk tarama sonuçlarına dayalı olarak hazırladığı rapor, bir yıl sonra "Kastamonu Vilayeti ve Bolu Sancağı Frengi Mücadelesi Teşkilat-ı Sıhhiyesi"nin kurulması ile sonuçlanmıştır. Kuruluşun ilk talimatnamesi de yine 1897 yılında Düring tarafından hazırlanmış ve bu talimatname, bir takım değişiklikler ve ilaveler yapılmak suretiyle 1910 yılına dek yürürlükte kalmıştır⁴. Her ne kadar 1888 yılında, Kastamonu ve o tarihlerde bu ilin bir ilçesi olan Safranbolu'da birer frengi hastanesi açılmış olsa da bölgede frengi ile mücadele etkili bir sonuç vermemiş, yeterli önlemler de alınamamıştır⁵. Bu durum sadece bu iller için geçerli değildir. 1891 yılında *Hizmet* gazetesinde yer alan bir haber, Erzurum ve Sivas'ta çokça görülmeye başlanan frengi ve belsoğukluğu hastalıklarını tedavi etmek için hükümetin, bu bölgelerde çeşitli frengi hastaneleri açıp buralara doktorlar göndererek önlem almaya çalıştığı bir sırada hastalığın, İzmir, Beyrut, Selanik gibi yerlerde

3 Yıldırım, *a.g.m.*, ss.1329-1330.

4 Şennur Şenel, "19. Yüzyılda Kastamonu Vilayetinde Frengi Hastalığıyla Mücadele", *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 13, S. 1, 2015, s. 265.

5 1913 yılında dahi Kastamonu halkının %80'inin bu hastalıktan kavrıldığı düşünöldüğünde, durumun ne denli korkunç olduğu ve hastalığın önüne bir türlü geçilemediği açıkça görölmektedir. Şinasi, "Frengi Hastahanesi İçin", *Ahenk*, 11 Kanun-i Evvel 1913.

dehşetle baş gösterdiğine işaret etmektedir⁶. Üstelik bu tarihlerde İzmir’de frengi hastalarını tedavi edecek resmi bir kuruluş dahi bulunmamaktadır. İzmir’de frengi ile mücadele konusundaki önemli girişimlerden biri, kentte oluşturulan Sıhhiye Komisyonunun, frenginin önlenmesine ilişkin on maddelik raporunun, 1899 Kasım’ında Dâhiliye Nezaretine sunulmasıdır⁷. Bu hastalığın yayılmasının önlenmesi ve tedavi edilmesi yönünde atılan en somut ve ciddi adım ise 1908 yılında Emrâz-ı Zühreviye Hastanesi’nin açılmasıdır.⁸

II. Meşrutiyet Dönemi’nde yapılan yasal düzenlemeler arasında, 13 Haziran 1910 tarihli ve 45 maddelik “*Kastamonu Vilayetinde Teşkil Olunacak Memleket Hastahaneleri ve Seyyar Heyet-i Tibbiye Hakkında Nizamname*”⁹, 29 Haziran 1910 tarihli tek maddelik “*Frengi Hastalığının Men-i Sirayeti Zımında Seyyar Heyet-i Sıhhiye Teşkilatı Hakkında Madde-i Nizamiye*”, 1912 yılında yayınlanan ve 33 maddeden oluşan Memleket Hastahanelerinin Suret-i İdare ve Vezaifine Dair Talimatname”¹⁰, 14 Haziran 1915 tarihli 12 maddelik “*Kastamonu Vilayeti ve Bolu Sancağı Frengi Mücadelesi Teşkilat-ı Sıhhiyesi Nizamnamesi*”¹¹ yer almaktadır.

Sultan II. Abdülhamit döneminde, frengililerin askere alınmaması ve I. Dünya Savaşı’nda frengililerin askerliğinin ertelenmesi, hastalığın artmasında etkili olmuştur. Sakatların bile savaştığı böyle bir zamanda, frengililerin serbestçe dolaşmaları pek hoş karşılanmayacağından, İstanbul’da Selimiye Kışlası’nda ve bazı birliklerde frengi bölükleri oluşturulmuştur¹². Osmanlı Devleti, tüm çabalara rağmen önlemekte bir hayli güçlük çektiği frengiyi kontrol altına alabilmek için I. Dünya Savaşı yıllarında da çaba göstermiştir. Sadece frenginin değil diğer bulaşıcı hastalıkların da yayılmasının önüne geçilmesi için birtakım yasalar çıkarmaya devam etmiştir. Bunlardan biri, 13 Nisan 1914 tarihinde yürürlüğe giren ve altmış beş maddeden oluşan *Emrâz-ı Sariye ve İstilaiye Nizamnamesi*¹³, diğeri 18 Ekim 1915 tarihli *Emrâz-ı Zühreviyenin Men-i Sirayetine Dair Nizamname*¹⁴, bir diğeri ise 1915

6 Hizmet, 15 Temmuz 1891.

7 Abdullah Martal, *Belgelerle Osmanlı Döneminde İzmir*, İzmir, 2007, Yazıt Yayıncılık, ss. 126-131.

8 Hastanenin tarihi için bkz: Başak Ocak, *Halk Sağlığı Hizmetinde 107 Yıl İzmir Büyükşehir Belediyesi Eşrefpaşa Hastanesi*, İzmir, 2016, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları.

9 Nizamname için bkz: *Düstur*, Tertib-i Sani, C. 2, 1330, ss. 332-339.

10 *Memleket Hastahanelerinin Suret-i İdare ve Vezaifine Dair Talimatname*, İstanbul, 1328, Matbaa-i Hayriye ve Şürekâsi; Necati Çavdar-Erol Karcı, “XIX. Yüzyıl Sonları-XX. Yüzyıl Başlarında Osmanlı Devleti’nde Frengi İle Mücadele Kapsamında Yapılan Yasal Düzenlemeler”, *Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, (Kış 2016) 11/2, ss. 166-168.

11 *Düstur*, C. 7, 1336, ss. 627-629. Bu nizamnamenin Kastamonu’da aynı yıl yayınlanan nüshasına “*Kastamonu-Bolu Frengi Teşkilatına Mütteallik Talimatname*” adı ile teşkilattaki memurların görev ve yetkilerini belirten bir ilave yapılmıştır. Şenel, *a.g.m.*, s. 271.

12 Kemal Özbay, *Türk Asker Hekimliği Tarihi ve Asker Hastaneleri*, C. 1, İstanbul, 1976, s. 622.

13 *Emrâz-ı Sariye Nizamnamesi*, Dersaadet, 1330, Mahmud Bey Matbaası.

14 Bu nizamname ile zührevi hastalıkların yayılmasını engellemek için, çalışma biçimi ve görevleri bir talimatname ile belirlenen özel bir teşkilat oluşturulmuş ve bu teşkilat, İstanbul’da Polis Müdüriyet-i Umumiyesi’ne, taşralarda da yerel mülki makamlara bağlanmıştır. Nizamname ile hayat kadınları sınıflandırılmış, genelevlerin işletme kuralları belirlenmiştir. Zafer Toprak, “İstanbul’da Fuhuş ve Zührevi Hastalıklar 1914-1933”, *Tarih ve Toplum*, C. 7, S. 39, Mart 1987, s. 160.

yılında çıkarılan 11 maddelik *Frengi İletine Karşı Mücadele İçin Hususi Teşkilat Olmayan Mahallerde Frengi İletinin Men-i İntişarına Dair Talimname-i Sihhi*'dir. Bu son talimnamenin giriş kısmından anlaşıldığı üzere, Hıfzıssıhha şubesinde yapılan araştırmalar sonucunda, Osmanlı ülkesinin her tarafında frengi yaygın bir halde görülmektedir ve bu yayılma günden güne artmaktadır¹⁵. Ne yazık ki bütün bu kanunların yürürlüğe girmesine rağmen, frengi hızla yayılmaya devam etmiş ve Cumhuriyet Dönemi'ne de miras kalmıştır.

20. yüzyıla kadar, cıva solumak, cıva merhemi sürmek gibi birtakım ilkel yöntemlerle tedavi edilmeye çalışılan frengi hastalarının birçoğu cıva zehirlenmesi sonucu hayatlarını kaybetmişler; birçoğu da eksik ve yanlış tedavi neticesinde hastalığı yenmeyi başaramamışlardır. Nihayet 1909 yılında, Prof. Dr. Paul Ehrlich ve Asistanı Sahachiro Hata'nın Salvarsan-606 ilacını keşfetmesi bu duruma bir son vermiş ve bu önemli keşif, hastalığın tedavisinde oldukça büyük başarı sağlamıştır. Salvarsan'ın, 606 adıyla anılmasının nedeni, Ehrlich'in deneylerini daima numaralandırmasından ileri gelmektedir. Nitekim Ehrlich, frengiye neden olan bakteri ile savaştan bu ilacı, 606. denemesinde bulmuştur. 606, Salvarsan adıyla 1910 yılında piyasaya sürülmüş ve 1912 yılında da yan etkileri azaltılmış olarak bu kez Neosalvarsan (914) adı ile tıp dünyasının hizmetine sunulmuştur¹⁶. Kimyagerlere birçok deneyler yaptıran Ehrlich'in keşfettiği bu ilacın kimyadaki adı ise Dioxydiamido-Arsenobenzol'dür¹⁷. %34 arsenik içeren ve hava ile temas ettiğinde bozulan Salvarsan, frenginin her türünde, özellikle birinci ve ikinci devresinde son derece etkili idi. İlk devrede görülen sert ağrısız ve kaşıntısız bir deri ülseri olan şankrı sekiz on gün içerisinde iyileştirebiliyordu¹⁸.

Salvarsan ve Neosalvarsan, 1940'ların başında penisilinin tedavi sahasına girmesine dek, pek çok hekim tarafından frenginin tedavisinde en etkin ilaçlar olarak kullanılmışlardır. Salvarsan'ın keşfinin hemen ardından, dünyanın dört bir tarafından hekimler, ilacın nasıl kullanılacağını bizzat Ehrlich'ten öğrenmek için Ehrlich'in Frankfurt'taki kliniğine koşmuşlardır¹⁹. Bu keşfi heyecanla karşılayan ve bilgi edinmek üzere Almanya'ya giden Osmanlı hekimleri arasında, Ancelo Margulis, Necmettin Arif gibi kişiler olmakla beraber, inceleyecek olduğumuz raporu hazırlayan Hamidiye Etfal Hastanesi'nin eski Başhekimisi İbrahim Paşa da yer almaktadır. İbrahim Paşa, II. Abdülhamit'in sekiz aylık kızı Hatice Sultan'ın ölümünden duyduğu üzüntü sonucunda verdiği emirle 1898 yılında inşaatına başlanan ve 5 Haziran 1899 yılında kapılarını hastalarına açan Hamidiye Etfal

15 *Frengi İletine Karşı Mücadele İçin Hususi Teşkilat Olmayan Mahallerde Frengi İletinin Men-i İntişarına Dair Talimname-i Sihhi*, Dersaadet, 1331, Ahmet İhsan ve Şürekâsı.

16 Jerome Fracastor, *La Syphilis (1530) Golvalıların Hastalığı Üstüne Üç Kitap*, Türkçeye Çeviren: Prof. Dr. Feridun Nafiz Uzluk, Ankara, 1969, Ankara Üniversitesi Basımevi, s. 27.

17 Necmettin Arif, "Profesör Ehrlich ve 606", *Şehbal*, 15 Mayıs 1327, Adet: 40, s. 307.

18 Rıza Nur, *Belsoğukluğuna ve Frengiye Yakalanmamak Çaresi ve Yakalanmış Olanların Tedavisi*, İstanbul, 1329, Yeni Tab, Muhtar Halit Kitaphanesi s. 131.

19 *Köylü*, 3 Ekim 1910.

Hastanesi'nin ilk başhekimidir. O tarihte Bahriye'de Kolağası rütbesindedir ve Almanya'dan yurda yeni dönmüştür. Hastanenin inşaatı tamamlanmadan önce bu göreve atanmış ve inşaat çalışmaları sırasında her gün binayı denetlemeye gitmiştir²⁰. 1895 yılına kadar Almanya'da, Friedrich Schultze, Dittmar Finkler, Walther Kruse, Adolf Baginsky gibi ünlü doktorların kliniklerinde ve Robert Koch Enfeksiyon Hastalıkları Enstitüsü'nde bakteriyoloji alanında tecrübeler edinmiştir. Berlin ve Bonn'daki enstitülerde çocuk hastalıkları ve bakteriyoloji ile uğraştığı sıralarda "basilius minitimus türünden influenza ve friedlander mikroplarına benzer basiller" keşfetmiş ve adı Almanya'nın en ünlü bakteriyoloji kitaplarına geçmiştir²¹. Aynı zamanda Padişahın doktorlarından biri olan İbrahim Paşa, 1904 yılında Ferik rütbesine ulaşmıştır²². 1907 yılında Birinci Ferik rütbesine yükselmiş²³ ve aynı yıl Romanya Hükümeti tarafından Birinci Rütbe Kron de Romani Nişanı ile ödüllendirilmiştir²⁴. Hamidiye Etfal Hastanesi'ndeki başhekimlik görevini 1899-1909 yılları arasında başarı ile sürdüren Paşa, II. Abdülhamit'in tahttan indirilmesinin ardından, hastalığını ileri sürerek 1909 yılı Haziran ayında görevinden ayrılmıştır²⁵.

Salvarsan-606'nun keşfini haber alır almaz Ehrlich ile haberleşmiş ve ondan aldığı cevap doğrultusunda 1910 yılının Eylül ayında, Frankfurt'a giderek çalışmalarına başlamıştır. Ehrlich'ten edindiği bilgiler sonrasında, Berlin'e geçerek frengi üzerinde çalışan ünlü doktorlardan Lesser²⁶, Wechsellmann²⁷ ve Wassermann²⁸'in yanında yüzlerce frengi hastası üzerinde 606'nın denenmesine şahit olmuştur. Berlin'den Viyana'ya giderek Saint Anna Hastanesi'nin yöneticisi Eschrich²⁹ nezdinde, ilacın doğumsal frengi üzerindeki etkilerini takip etmiştir. Gözlemlerine ve çalışmalarına aynı yılın kasım ayında gittiği Macaristan'ın başkenti Peşte'de devam etmiş ve 606'nın pek çok hasta üzerinde nasıl uygulandığını burada da tecrübe etme şansına sahip olmuştur. Bu ülkelerde edindiği deneyimler sonrasında da kendi ülkesindeki frenginin

20 Feryal İrez, "İstanbul'da II. Abdülhamit Döneminden Bir Çocuk Hastanesi: Hamidiye Etfal (Şişli Çocuk Hastanesi)", *Journal of Turkish Studies Türklük Bilgisi Araştırmaları*, Volume 14, 1990 (Fahir İz Armağanı I) Published at The Department of Near Eastern Languages and Civilizations Harvard University 1990, ss. 247-248.

21 Nuran Yıldırım, *Hastane Tarihimizde Bir Kutup Yıldızı Hamidiye Etfal Hastanesi*, İstanbul, 2010, s. 70.

22 BOA, BEO 2425-181822.

23 BOA, İ..TAL 429-32.

24 BOA, BEO 3216-241159; 7. 12. 1325 (11 Ocak 1908) tarihli belgeye göre, İbrahim Paşa'nın eşi de II. Abdülhamit tarafından hayır işlerinde başarılı olan kadınlara verilen Birinci Rütbeden Şefkat Nişanı'na layık görülmüştür. BOA, İ..TAL.440-64.

25 BOA, DH. MKT. 2836-25. İbrahim Paşa, Birinci Ferik iken kaymakamlık maaşı üzerinden emekli edildiğinden dolayı zarara uğradığını ve bunca hizmetinden sonra sefalet içinde yaşamaya layık olmadığını ileri sürerek 1912 yılı Eylül ayında memuriyet talebinde bulunmuştur. Kendisinin konuya ilişkin dilekçesi, Şura-yı Devlet tarafından 29 Ağustos 1328 (11 Eylül 1912) tarihinde Şehremanetine iletilmiştir. BOA, ŞD. 3108-21.

26 Edmund Lesser.

27 Wilhelm Wechsellmann.

28 August Paul von Wassermann.

29 Theodore Eschrich.

yayılmasının nasıl önlenebileceği ve tedavisinin ne şekilde yapılması gerektiği konusunda çözüm önerileri üretmeye başlamıştır. Bu amaçla hazırladığı raporu, 15 Kanun-i Sani 1326 (28 Ocak 1911) tarihinde Meclis-i Mebusana sunmuştur. Onun bu raporu, Sadarete havale edilmiş; ardından Dâhiliye Nezaretinden geçerek Meclis-i Umur-ı Tıbbiye-i Mülkiye ve Sıhhiye-i Umumiyenin gündemine gelmiştir. Frenginin tedavisi konusunda Meşrutiyet döneminde de sürdürülen çabaların bir örneği olan bu rapor, *Sırat-ı Müstakim*'in 2 Haziran 1327 (15 Haziran 1911) tarihli nüshasında yayınlanmıştır³⁰.

1. İbrahim Paşa'nın Layihasının Çeviri Yazısı

Memâlik-i Osmaniyyede Hükümferma Olan Frengi İlet-i Müdhişesinin Çare-i İndifâ'ına Dair Meclis-i Mebusan-ı Osmani Riyaset-i Celilesine Takdim Olunup Makam-ı Sadarete Havale Buyurulan Layihadır

Nev-i beni beşere musallat âfâtın en büyüklerinden birisi şüphesiz frengi denilen illet-i müdhişedir. Bu illet kolera ve vebadan ziyade tahribat icra eyler. Çünkü koleranın mazarratı muvakkattır, daimi değildir. Veba da böyledir. Frengi illeti ise öyle bir illet-i muannidedir ki hükmü daimî olmakla beraber insanların evlat ve ahfadına kadar tohumunu isal eder. Frengi cürsümesi bir kimsenin vücuduna dâhil oldu mu artık orada senelerce icra-i ahkâm ettikten başka marîzin aza-yı dâhiliye ve hariciyesinde harap etmedik nokta bırakmaz. Evvel emirde kanı telvis ve bu vasıta ile ahşâ-i dâhiliyyede ve a'mâk-ı bedende emrâz günâ günü tevliid eder. İnsanların lehçe ve azasını ekseriya eşkâl-i garibiyeye tahvil-ü bilâd ve emsarı harabezara döndürür. Hülâsa denilebilir ki nev-i beşeri tahrip hususunda frengi derecesinde muzır bir hastalık yoktur.

Azim teessüflerle beyan ederim ki bu illet-i menhûse birçok senelerden beri Anadolu vilayetlerimizden hayli mahalleri istila ederek memleketimizin en sağlam neslini olanca kuvvetiyle tahrip eylemektedir. Bu hakikati memleketimizde bilmeyen yoktur. Çe faide ki ciddi olarak çare-i indifâ'ına henüz tevessül edilmemiştir.

Erbâb-ı dikkatin malumudur ki Devlet-i Aliyye-i Osmaniye'mizin Avrupa ve Afrika ve Arabistan'daki arazisi dâhil olmadığı halde yalnız Anadolu, Irak, Elcezîre ve Suriye kıtalarındaki arazisi mecmûu bir milyon beş yüz elli bin kilometre terbiinde Asya'nın garbında azim bir şibh-i cezîre olduğu halde ancak on yedi on sekiz milyon ahali ile meskundur. Halbuki Almanya, Fransa ve Avusturya'nın Avrupa'da mâlik oldukları arazi Asya-i sugra şibh-i cezîresinin üçte biri nispetinde bulunduğu halde Almanya'nın altmış bir milyon, Fransa'nın otuz dokuz milyon, Avusturya'nın elli milyon ahali olup İtalya ise beşte biri nispetinde olduğu halde otuz dört milyon nüfusa mâliktir. Almanya'da bir kilometre mahale 112 nüfus, Avusturya ve

30 *Sırat-ı Müstakim*, C. 6, S. 145, 2 Haziran 1327, ss. 234-236.

Fransa'da 73, İtalya'da ise 118 nüfus isabet ettiği halde bizim Anadolu'da bir kilometre murabbaındaki mahale 8 nüfus isabet etmektedir. Avrupa'nın küçük hükümetlerinden Belçika'da beher kilometre murabba mahale 248, Felemenk'te 174, İsviçre'de 85, Portekiz Cumhuriyeti'nde 61, Romanya'da 45, Bulgaristan'da 42 nüfus isabet ettiği nazar-ı im'âna alınacak olursa Devlet-i Osmaniye'mizin nüfus cihetiyle Avrupa'nın en geri kalan memleketinden olduğu maatteessüf nazarlara taayyün eyler.

Mahzâ feyyâz-ı kudretin bahşâyışı olan her zerre-i hâkı niam gûna gûna masdar, sine-i maderanesi haiz olduğu kuvve-i inbâtiyesiyle her türlü agziye-i hayatiyeyi müstahzır olan Anadolu'muzun mevki-i coğrafyası ve ahalisinin ibrâz eyleyeceği gayret sayesinde dünyanın en zengin bir memleketi olmak istidadını haiz iken ile-i sariye-i mütenevvia ile günden güne zaten az olan nüfusu bir kat daha tenâkus eylemekte ve servet-i memleket o nisbette mahv ve heba olmaktadır. Bütün erbab-ı hamıyyeti kan ağlattıran bu hal-i pür-melâle bir nihayet vermek zamanı çoktan gelmiştir.

Yazık değil midir ki bir zamanlar Avrupa, Asya ve Afrika kıtalarının en mu'tenâ mevkiinde irae-i satvet ve liva-yı şevket ihtiva-yı Osmaniye Bahr-i Sefid ve Siyah'ta ve Ummân'da muzafferâne temevvüc ettiren kavm-i necibin asırlardan beri damarlarında cevelan eden dem-i hamaset bugün frengi mikroplarıyla tesemmüm ederek tenasüb-i endâmı bünyesinin kuvveti şecâati dillerde destan olan Osmanlıların vücud-ı âhenîni hüzále şecâata mukabil havf ü hirâse, tenâsüb-i endâma muâdil tagayyür-i eşkâle giriftar olsun!

Muhterem mebusanımızın ve hükümet-i meşrutamızın bu afet-i müdhşeden vatanımızı tahlis için lazım gelen vesaiti ihzar eyleyeceklerini kavıyyen ümid ile bervech-i âti bazı hususatın arzına ictisâr eyliyorum.

Frengi İlletin Çare-i İndifâ'ı-Yeni Tedavi

Bir çok senelerden beri bu hastalığın tedavisi ve nev-i beni beşerin şu afet-i elimedden tahlisi hususunda binlerce etibbânın cehd-ü gayretlerinden bir semere-i müfide hâsıl olamamış iken böyle bir devanın keşfi şeref-i azimi, Almanya'nın Main nehri üzerinde kain Frankfurt şehrinde (Fenni Tedavi-i Tecrübevî Enstitü-i Kralisi)³¹ nazırı olup yirmi beş seneden beri insan ve hayvanat kanlarıyla hüceyrâtın amak-ı bedendeki tagayyürâtı hakkında tetkikat ve taharriyat ile meşgul olan asr-ı hazırda âlem-i tıbbın en müdekkik tabibi şehîri muallim Ehrlich'e nasip olmuştur.

Müddet-i hayat-ı acizanemi şimdiye kadar mesleğimden başka bir şeye hasr eylememiş bir Osmanlı sıfatıyla beyan eylerim ki bu keşf-i mühimi haber alır almaz evvelce kendisiyle muârefem olan muallim Doktor Ehrlich ile bil-muhabere aldığım cevapta her türlü teshîlâta mazhar olabileceğimi anladığımdan

31 Frankfurt'taki Kraliyet Deneysel Terapi Enstitüsü.

1326 senesi eylülünün ilk günü Frankfurt şehrinde muallim-i müşarünileyh ile mülâkî olarak işe başladım. Burada muallim-i acizlerine pek ziyade ibrâz-ı suhulet eylemiş ve müddet-i medîde yanında lazım gelen şeyleri öğrendikten sonra Berlin'de Charite hastahane-i meşhurunda frengi illeti muallimi Doktor Lesser ve Virchow Hastahane-i cesiminde Doktor Wechselmann'ın da ve Emrâz-ı İntaniye Enstitü-i Kralisi'nde muallim-i eşher Wassermann gibi zamanların en âlim etibbâsının yanında, yüzlerce frengi hastalarına 606 ilacının tatbikatını gördüm. Berlin'den Viyana'ya avdetle Viyana Darülfünunu seririyat-ı etfal muallimi ve Saint Anna Hastahanesi direktörü muallim Eschrich'in nezdinde dahi validesinden frengili olarak doğmuş çocuklarda bu ilacın tesirât-ı hasenesini müşâhede ve tecrübe eyledim. 1326 senesi teşrin-i sanisinin onunda tekrar Macaristan'ın makarr-ı idaresi olan Peşte şehrine azimetle bu dil-nişin payitahtta terakkiyat-ı tıbbiyenin enmuzeci olan seririyat hastahanelerinde Macar eşher-i etibbâsından emrâz-ı dâhiliye kliniğinde muallim Korani (?) ve Istvan Hastahanesi'nde emrâz-ı efrenciye muallim-i şehîri Doktor Havaş (?) ve emrâz-ı ayniye kliniğinde muallim Doktor Gross³² gibi zevat-ı hazâkat-simâtn yanlarında ve yüzlerce frengili hastalar üzerinde (Ehrlich-Hata) ilacının tatbikatını ve bu babdaki tecaribi müşâhede ve tetkik eyledim.

İşte şu kadar tetkikat ve müşâhedatın bana bahşeylemiş olduğu kanaat-ı vicdaniye ile beyan edebilirim ki muallim Ehrlich'in icadı olan bu (606) tevsim olunan ilaç hakikaten frengi illetinin devasıdır. Şurasını da arz edeyim ki bu kanaat yalnız acizlerine münhasır değildir. Bu ilacın tecrübesi hengâmında Frankfurt, Berlin, Braslav, Magdeburg, Viyana, Peşte gibi müessesat-ı tıbbiyesi en parlak şehirlerde iktisab-ı malumat ve tetkikat için gelen İngiliz, Fransız, Rus, İtalyan, İspanyol ve sair milel-i etibbâsı en ağır frengi hastalarında (606)'nın tesirat-ı seria ve hasenesi karşısında mebhût kalmışlardır. Hatta en muteriz görünen Fransız etibbâsından birçoğu 1910 senesi eylül ayında Almanya'nın Königsberg şehrinde inikad edip bütün milel-i mütemeddine etibbâsının iştirak eylediği kongrede 606 ilacının tesiratını kanaat-i vicdaniyeleri üzerine beyan ve itiraf etmişler hazır bulunan Doktor Ehrlich'i alkışlara gark eylemişlerdir.

Bundan başka esamisi yukarıda geçen muallim Lesser muallim Wechselmann, Neisser gibi zamanımızın en büyük etibbâsı ve Macaristan'da muallim Havaş ve Doktor Gross gibi ulemâ-ı tıb Ehrlich ilacıyla kendilerinin yüzlerce hastalardaki tecâribini ve netâyic ve tesirat-ı şifaiyyesini müteaddid resail-i mahsusa ve evrak-ı havadis-i tıbbiye ve fenniye ile neşr ü ilan eylemişlerdir. Ezcümle Berlin'de Virchow Hastahane-i cesimi emrâz-ı efrenciye şubesi sertabibi Doktor Wechselmann ahiren 1.400 frengi hastasını bu ilaçla ne suretle tedavi eylediğini ve gördüğü tesirat-ı şifaiyye ve seriyayı müş'ir musavver

32 Muhtemelen ilerleyen tarihlerde, 1916 yılında Osmanlı Devleti'nin Galiçya'ya gönderdiği 15. Kolordu'nun sağlık kadrosunda yer alan Sağlık Müşaviri Yarbay Gross. Oya Dağlar Macar, "Galiçya Cephesi'nde Osmanlı Birlikleri ve Sağlık Hizmetleri (1916-1917)", *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, C. X, S. 2, 2009, s. 37.

bir eser-i mühim neşr eylemiştir. Fransa'da Paris'te Saint Lazare Hastahanesi tabiplerinden Doktor Emery bu son zamanda bir iki eser neşrederek 606'nın tesirat-ı şifaiye ve mühimmesini ilan etmiştir.

Memâlik-i mütemeddine meşahir-i etibbâsının mazhar-ı kabulü olan deva-i mezkurun memleketimizde vâsian tatbikiyle vatanımızı bu afetten kurtarmak için fikr-i acizanemi bervech-i âtî arz edeceğim:

Evveleminde şurası bilinmelidir ki bu hastalık memleketimize hariçten gelmiştir. Eğer zannımda hata etmiyorsam memâlik-i ecnebiyeden hususiyle Romanya'dan gelen sermayeler vasıtasıyla İstanbul'dan Anadolu'ya Rumeli'ye sirayet eylemiş olduğu şüphesiz gibidir. Çünkü Romanya'da bu illetin pek münteşir bir halde olduğu mevsuktur. Her nereden gelirse gelsin mademki bu hastalık vatanımızda hükümfermadır, indifâ'ı için -fikir-i kasırâneme göre- dört noktayı nazar-ı dikkate almalıdır:

Evvelâ- Bâdema hariçten bu illeti getiren malul sermayeleri memlekete kabul etmemek

Sâniyen- İstanbul'da yüz elli kişilik son sistem bir frengi hastahanesi tesis ile buradaki hastaları tedavi etmek (bu hastahänenin Peşte'de muallim Havaş tarafından yeni inşa kılınan tarzda on beş bin liraya inşa kılınabileceği)

Sâlisen- Anadolu'nun Rumeli'nin frengi olan mahallerine üçer kişiden mürekkeb etibbâ heyetleri gönderilerek iktiza eden mevkilere yeniden frengi tedavisine mahsus bir iki pavyon inşasıyla buralarda 606 ilacının tatbiki.

Râbian- Memâlik-i Osmaniye'de icra-i ahkâm eden frengi hastalığının suret-i imhasını müzakere ve iktiza eden tedâbir ve nizamatı tanzim eylemek üzere frengi illetiyle meşgul etibbâdan mürekkeb İstanbul'da daimi ve müstakil bir frengi komisyonu teşkil etmek.

Payitaht-ı Osmani'de tesis olunacak frengi hastahanesine bir sertabib bir tabib-i sani bir tabib-i müdavim kâfi olup ancak burası frengi tedavisi için dar'ül-ilmîyye ittihaz olunarak altışar mah mümârese peyda eylemek üzere lâ-akall on belediye etibbâsının bulundurulması ve her altı ay mürurunda diğer on tabip tayini. İşte mesrûdât-ı acizanem muhterem meclis-i mebusanımız tarafından mazhar-ı kabul olunarak vakit geçirilmeden derhal tatbikata başlanılırsa vatan-ı azizimiz bu illet-i müdhişeden bir an evvel kurtulmuş olur zan-ı kavisinde bulunuyorum.

Bir de 606 ilacının tatbikatı için İstanbul'da bir mükemmel hastahane ve vilayatta muntazam pavyonlar inşasını ve buralara üçer tabipten mürekkeb heyetler i'zâmını teklif edişim sebepsiz değildir. Şöyle ki: Bu ilaç frenginin def'i için hakikaten müessir ise de istimâli fennen mümâreseye mütevakkıf olduğu gibi tatbikinden sonra da hastaları istirahat ve bir müddet müşâhedat-ı tıbbiye altında bulundurmak lazımdır.

Ezcümle frengiye müptela bir hastanın evvelce azası ve hurdebini tahtında kanı lâyıkiyle muayene edilerek hastalık³³ vücudun hangi azasını en ziyade tahribata dâçar eylediğini tefekkür ve teferrüs eylemek muktezî olduğu gibi (Wassermann usulüyle³⁴ teşhis-i maraz) dahi yapılmak için âlât ve edevat-ı dakikaya bunların suret-i istimâlini bilmeye lüzum-ı kati vardır. Bundan mâadâ ilacı halletmek ve vücuda zerk eylemek gayet mükemmel ve müteaddid kaplar ve şırıngalar bulundurmamak bunları lâyıkiyle ta'kîm etmeye sâlih etüvler ihzar etmek lazımdır. Levâzım ve şerait-i mesrûdeyi nazar-ı dikkate almayarak tabibin biri 606 ilacını eline alıp da rastgele hususi olarak ötede beride tatbik ederse tabii bundan ekseriyet üzere netâyic-i gayr-i me'mûle vukua gelmesi melhuzdur ki bu halde kabahatin ilaca isnadı muvâfık-ı maslahat olmayıp ancak şerait-i lâzıma gerek adem-i vukufdan ve gerek adem-i dikkatten ileri geldiği anlaşılır ki min küll-il-vücûh enzâr-ı dikkat ve ehemmiyet alınmaya şayân mevâddandır.

İşte bu dakayık-ı mühimme ve daha burada tafsilatı zâid olan birçok esbâbdan nâşi ilacın mucidi muallim Ehrlich 1910 Eylül'ünde bir beyanname-i umumi irsal ederek bervech-i bâlâ serd ettiğim hususata dair etebbânın enzâr-ı dikkatini celb etmiş mümkün olduğu kadar suret-i hususiyede tedaviden ictinab olunmasını ve behemehâl bir mükemmel hastahane tatbikini ve müşâhedat-ı tıbbiye tutulmasını tezkâr ve işbu ihtaratı isga etmeyen etebbânın vukua gelecek netâyic-i gayr-i me'mûleden vicdanen mesul olacaklarını musırren ihtar eylemiştir. Binâenaleyh memâlik-i mütemeddinede ekseriyet üzere hastahanelerde tatbik olunmaktadır. Mesela frengili bir fakiri hanesinde tedaviyi deruhte eden bir tabip orada mükemmel hastahanelerde olduğu gibi herşeyi hazır bulamaz, hastanın ahvalini günü gününe dakikası dakikasına takip edemez, derece-i hararetini alâim-i maraziye ilacın derece-i tesirini görerek iktiza eden tedâbiri derhal icra edemez. Bu böyle olduğu fennen, aklen müsbet iken bir tabip bir elinde 606 diğerinde bir tek şırınga ile meydana çıkar da frengili hastaları tedaviye kalkarsa o hastanın hali mülâhazaya muhtaç kalmaz mı?

Layiha-i acizanemi itmam etmeden mebusanımızın enzâr-ı hakayıksinâsilerine şurasını arz edeyim ki Macarlar fûnun-ı tıbbiyede me'mûlün fevkinde ilerlemişler ve hele son sistem hastahane tesisinde Avrupa'nın pek çok memâlikini geçmişlerdir. Bugün Peşte'de ve Buda şehrindeki Macar hastahanelerinin intizam ve mükemmeliyeti zâirini müstagrık-ı hayret ediyor!

Birçok müessesat ve emâkin-i sıhhiyeye mâlik olan Macarlar bu dereceye kanaat etmeyerek bu defa (yirmi dört milyon kron) sarfıyla altmış yetmiş kıt'a emrâz-ı müteneviaya mahsus cesim pavyonlardan mürekkeb bir hastahane inşasına da başlamışlardır. Biz her ne kadar bu parayı sarf edemezsek de hiç olmazsa on beş bin lira sarfıyla Peşte'de Istvan hastahane-i meşhuru arsasına emrâz-ı cildiye ve efrençiyeye muallim-i şehîri Doktor Havaş'ın kendi tertip ettiği

33 Hastalığın olması.

34 Bir kimsede frengi bulunup bulunmadığını anlamak için Doktor August Paul von Wassermann'ın keşfettiği usule göre yapılan kan testi.

plan üzerine geçen teşrinisanide inşa kılınıp muallim-i müşarünileyh tarafından abd-ı acize seyrettirilen frengi hastahanesi tarzında bir binanın payitaht-ı Osmanî'nin güzel ve vasita-ı nakliyesiyle hastalara suhulet-bahş olacak bir mevkiinde inşa kılınması bir emr-i asîr olmadığını muhterem mebuslarımızın memleketimizin en acil ve en mühim ihtiyacatından bulunan böyle bir emr-i hayrı tasvip buyuracaklarını kavîyyen ümid eyleyerek layiha-i bendgânem merfû-i pişe-gâh âli-i riyaset-penâhileri kılınmıştır.

15 Kanun-i Sani Sene 1326

Sabık Etfal Hastahanesi Sertabibi

Bahriye Etıbbâsından Mütেকaid

Beylerbeyli

İbrahim

2. Layihanın Meclis-i Umur-ı Tıbbiye-i Mülkiye ve Sıhhiye-i Umumiye Tarafından Değerlendirilmesi

İbrahim Paşa'nın Meclis-i Mebusana sunduğu bu rapor, Sadaret makamına havale edilmiştir. Bunun üzerine Sadaret, Dâhiliye Nezaretine 5 Mart 1327 (18 Mart 1911) tarihinde bir yazı göndermiştir. Yazıda, Osmanlı topraklarının bazı yerlerinde frenginin hayli arttığı ve önlenmesi için komisyonlar oluşturulup hastaneler kurulduğu halde, istenilen faydanın yeterince sağlanamadığı kaydedilmekle beraber, aşağıdaki soruların Meclis-i Umur-ı Tıbbiye-i Mülkiye ve Sıhhiye-i Umumiye tarafından acilen yanıtlanarak sonucun kendilerine bildirilmesi istenmiştir:

* Hastalığın yayılmasını önlemek için bilimin son gelişmeleri ışığında nasıl bir tedavi uygulanacağı

*Nerelerde hastaneler kurulabileceği

* Bu hastanelerin maliyetinin ne olacağı

* Hastanelerin giderlerinin, frenginin tedavisi için bütçede ayrılan ödenekten karşılanıp karşılanamayacağı³⁵.

Dâhiliye Nezareti de meseleyi Meclis-i Umur-ı Tıbbiyyeye nakletmiş ve yanıtı istenilen konular hakkında Meclisin görüşüne başvurmuştur. Bunun üzerine Meclis-i Umur-ı Tıbbiyyenin o tarihteki başkanı Ömer Besim (Akalin) Bey, Dâhiliye Nezaretine yazdığı cevabî yazıda³⁶, ülkenin genel sağlığından

35 Dâhiliye Nezareti, 7 Mart 1327 tarihli ve 39 numaralı yazısına söz konusu layihayı da eklemiştir. BOA, BEO 3870-290217.

36 16 Nisan 1327 (29 Nisan 1911) tarihli bu yazıya, İbrahim Paşa'nın layihası ile "Kastamonu

sorumlu olan Meclis-i Umur-ı Tıbbiyenin ve hükümetin Meşrutiyet döneminde sağlık alanında yaptığı çalışmalara değinmiş ve frenginin yeni yöntemle tedavisi hakkındaki görüşlerini ortaya koyarak İbrahim Paşa'nın raporunda yer alan aşağıdaki dört öneriyi birer birer ele almıştır:

1- Osmanlı illerinde özellikle Kastamonu'da, frenginin yayılmasına karşı gerekli önlemlerin alınması için bağımsız bir komisyon oluşturulması.

2- Frengi görülen yerlere üçer kişiden oluşan doktor heyetleri gönderilerek Ehrlich-Hata ilacının (Salvarsan-606) uygulanması.

3- İstanbul'da yüz elli yataklık bir frengi hastanesi kurularak buraya başhekim ve doktorlar atanması.

4- Dış ülkelerden frengiyi getiren sermayelerin ülkeye sokulmaması.

İbrahim Paşa'nın raporunun, Osmanlı Devleti'nde frenginin neden olduğu zararları lâıykıyla ve doğru bir şekilde yansıttığına işaret edilerek başlayan bu değerlendirmeleri şöyle özetlemek mümkündür: Meclis-i Umur-ı Tıbbiye, 18-20 yıldan beri, ülkede ve özellikle de frenginin en çok görüldüğü yer olan Kastamonu'da birçok hastaneler açmış; buralara müfettiş doktorlar atamış olduğu halde, bu kadar fedakârlığa rağmen, hastalığın tamamen yok edilmesi konusunda yeterince başarı elde edememiştir. Bu nedenle Kastamonu'da yeniden bazı sıhhi teşkilatlar oluşturulmuş ve sıhhi heyetler oluşturulması amacıyla bir nizamname projesi yapılmıştır. Bu proje, Şura-yı Devlet'ten geçerek 31 Mayıs 1326 (13 Haziran 1910) tarihinde kabul edilmiştir³⁷. Kabul edilen bu nizamnamede frengi hastalarının tümünün hastanelerde tedavisinin mümkün olamayacağı göz önüne alınarak bütün Osmanlı nüfusunun birer birer muayene edilip gerektiğinde tedavi edilmesi amacıyla mevcut bazı hastanelerin tıp heyetlerinden başka ayrıca seyyar sıhhi heyetler oluşturulmuştur. Bu sıhhi heyetler, yılda iki defa kasaba ve köylerde bütün nüfusu muayene ve tedavi etmekle görevlidir. 24 doktordan oluşan ve kollara ayrılan heyetler, üç sene boyunca durmaksızın Osmanlı nüfusunu teftişten geçirerek hastalığın tamamen ortadan kaldırılması için çalışacaklardır.

Frenginin, Kastamonu'dan başka diğer Osmanlı illerinde az çok görülmesi konusunda da bu yerlerde hastalığın yayılma derecesini tespit eden Meclis-i Umur-ı Tıbbiye, gerekli önlemleri almak üzere, her vilayet için dört doktor ve bir eczacıdan oluşan seyyar sıhhi heyet oluşturulması gereğini Dâhiliye Nezaretine arz etmiş ve bu konuda 12 Haziran 1326 (25 Haziran 1910) tarihinde bir "madde-i münferide-i nizamiye" oluşturmuştur³⁸. Ayrıca İstanbul'da ve il

Vilayetinde Teşkil Olunacak Memleket Hastahaneleri ve Seyyar Heyet-i Tıbbiye Hakkında Nizamname" ilave edilmiştir. BOA, BEO 3891-291781-4.

37 "Kastamonu Vilayetinde Teşkil Olunacak Memleket Hastahaneleri ve Seyyar Heyet-i Tıbbiye Hakkında Nizamname" kastediliyor.

38 Bu düzenleme ile Hüdavendigâr, Manastır, Ankara, Konya, Adana, Edirne, Sivas, Yanya, Basra, Bağdat ve Musul illerinde de frengiye karşı önlem alınması için harekete geçilmiştir.

merkezlerinde fuhuşhanelerin bulunduğu dikkate alınıp bir “İnzibat-ı Sıhhi-i Hususi Nizamnamesi” projesi³⁹ düzenlenerek 15 Kanun-i Evvel 1325 (28 Aralık 1909) tarihinde Dâhiliye Nezaretine sunulmuştur. Bu nizamname ile frengi hastanelerinin adı, memleket hastanelerine dönüştürülmüş; bu hastanelerde tedavi edilen frengi hastalarına pavyon veya koğuşlar ayrılmıştır.

Bir frengi hastanesi açılması konusuna gelince, öncelikle bu ad, bir hastaneye yakışmamaktadır; hatta Avrupa’da da bu isim kullanılmamaktadır. İstanbul’da Altıncı Daire’de (Beyoğlu) erkek ve kadın hastanelerinde frengi hastaları tedavi edildiği gibi Haseki Hastanesi’nde ve diğer hastanelerde bu hastalara mahsus pavyonlar, koğuşlar oluşturulmuştur. İllerdeki Gureba hastanelerinde de bulaşıcı hastalıklara yakalananların tecrit edilmesine yönelik pavyonların inşa edilmesi için ödenek talep edilmiştir.

Raporda sözü edilen, dış ülkelerden hastalık getiren sermayelere gelince, memleketimizde yerleşmiş yabancı sermayelerin muayenelerinde zorluklar olduğu dikkate alınırsa böyle bir tedbirin ecnebiler hakkında uygulanabilirliği zayıftır. Bu kadınların, ülkeye girişlerinde ahlaklarının tayini ve muayeneleri ile hastalıklarının teşhisi ve hasta olanların memleketlerine iadesi pek güçtür. Dolayısıyla bu konuda en etkili önlem, Meclis-i Umur-ı Tıbbiyece teklif olunan “İnzibat-ı Sıhhi-i Hususi Nizamnamesi” projesinin uygulanmasıdır.

İstanbul’da bağımsız bir frengi komisyonu teşkiline gelince: Meclis-i Umur-ı Tıbbiye, memleketin sağlık sorunlarına kayıtsız değildir; ancak, her hastalık için ayrı bir komisyon kurulması, zaten ayrı olan sağlık işlerinin birbirinden daha da ayrılmasına yol açacaktır. Bu nedenle böyle bir komisyon oluşturulmasının faydası ve iyiliği görülmez.

Frengi görülen illere üçer kişilik doktor heyetleri gönderilerek 606 ilacının geniş çapta uygulanması konusuna gelince, bu ilaç gerçekten de çok etkili ve seri olup kısa sürede hastalığı iyileştirebiliyorsa da birçok doktor ve yazar gözlemleri ile beyanatları sonucunda, ilacın tam anlamıyla bir iyileşme sağlayamadığını ifade etmektedirler. Üstelik ilacın göz, sinir ve kalp üzerinde ciddi yan etkileri olduğunu; hatta bu yan etkilerin bazen hastaların ölümü ile sonuçlandığını da ileri sürmektedirler. Ayrıca, frenginin ortadan kalkmasıyla

Çavdar-Karcı, *a.g.m.*, s. 166. Bu makalede münferit maddenin tarihi 29 Haziran 1910 olarak verilmektedir.

39 Bazı belgelerde adına *İnzibat-ı Hususi-i Sıhhi Nizamnamesi* olarak rastladığımız bu projenin hazırlanmasının amacı, frenginin yayılmasını önlemek ve onu tamamen ortadan kaldırmak isteğidir. Konunun uzmanları tarafından oluşturulmuş bir komisyon tarafından kaleme alınmıştır; ancak, 1913 yılında dahi uygulama aşamasına geçememiştir. Sadaret, Dâhiliye Nezareti, Meclis-i Umur-ı Tıbbiye-i Mülkiye ve Sıhhiye-i Umumiye, İstanbul Belediyesi ve Sıhhiye-Müdüriyet-i Umumiyesi gibi kurumlar arasında yapılan yazışmalardan anlaşıldığı üzere, bu proje 1913 yılının Nisan ayında hâlâ Şura-yı Devlette görüşülmekte ve incelenmektedir. Bu durum, amacın gerçekleştirilmesini geciktirdiğinden söz konusu yazışmalarda, genelevlerdeki hayat kadınlarının muayenelerinin, nizamname yürürlüğe girene kadar zabıta tarafından yapılmasının gerekliliği meselesi üzerinde durulmaktadır. *BOA*, DH. İD. 46-82.

hastanın tamamen ve ebediyen iyileştiğine hükmedilemez. 606 ilacı çok az bir zamandan beri kullanıldığından henüz tecrübe aşamasındadır. Bu nedenle ilaç hakkında kesin hüküm vermek için erkendir. Damara enjekte edilen böyle nazik bir ilacın kullanımından sonra hastalarda ateşin 39.5'a çıktığı ve beş on gün kadar nabızda düzensizlik ve hızlanma oluştuğu izlenmektedir. Hastaları özellikle göz ve asabi rahatsızlıklardan ötürü muayeneden geçirmek; tedavilerinden sonra gözlem altında bulundurmak gerekmektedir. Hastanın ilaca dayanıklılığını anlamak ve ilacın etki derecesini belirlemek için Wassermann usulüne göre kanı muayene etmek önemlidir ki bugün bu şartlar dâhilinde ne Kastamonu vilayetinde ne de diğer illerde tedavi yöntemini büsbütün değiştirip 606 ilacını geniş ölçüde uygulamak mümkündür. Çünkü ilacı kullanmadan önce hastaları, bilimin son ilerlemelerine göre muayene etmek lazımdır. İlacın kullanımında bir incelik vardır. Hastaları gözlem altında bulundurmak ve hastanelerde yatırmak gereklidir. Etkilerini ölçmek için oldukça önemli ve hassas bir iş olan Wassermann usulü tanısının her tarafta uygulanması şimdilik olanaksızdır. En önemlisi de ilacın keşfinin henüz bir seneyi bile doldurmamış olması; yani çok yeni olmasıdır. Bu yüzden etkisinin kalıcılığı ve ileride yararlı bir sonuç alınıp alınamayacağı kesin olarak bilinmeyen böyle belirsiz bir ilacın, "Osmanlı ırkı" üzerinde büyük miktarlarda şimdiden denenmesi uygun değildir. İlacın, frengiye yeni yakalanmış hastalarda kullanılarak hastalığın başkalarına bulaşmasını engellemek suretiyle korunma sağlayacağı ve bir de acil müdahale edilmesi gereken durumlarda kullanılmasının uygun olacağı düşünülmektedir⁴⁰. Kısaca Meşrutiyet hükümetinin başlangıcından beri, Meclis-i Umur-ı Tıbbiye, "Osmanlı ırkını" mahv ve tahrip eden böyle müthiş bir hastalığın önüne geçilmesi meselesi ile bir hayli meşgul olmuştur; ancak şu sebepler, Meclis-i Umur-ı Tıbbiye'yi esaslı ve kati önlemler almaktan alıkoymuştur:

* Öteden beri hazineden Kastamonu ili frengi hastanelerine verilen ödenek için gerekli olan 1326 ve 1327 senelerinde Meclis-i Umur-ı Tıbbiye'ye teklif edilen zammın kabul edilmemesi.

* Diğer on bir ilde hastalığın artış hızını ve yayılmasını inceleyerek gerekli önlemlerin alınmasını sağlamak üzere seyyar sıhhi heyetlerin kurulmasına dair münferit madde nizamnamesinin ödeneğinin bu bütçeden çıkarılması ile uygulanamaması.

* Osmanlı il merkezlerindeki hastanelerde gereken düzenlemeler ile özel pavyonların inşa edilmesi hakkında 1327 bütçesi için önerilen ödeneğin reddedilmesi.

Bu nedenlerle Meclis-i Umur-ı Tıbbiye, sadece istibdat devrinde ayrılan ödenek dâhilinde ve eksik bir surette sıhhi örgütlenmeleri oluşturmaya

40 Yan etkilere dair bkz: Başak Ocak, "Frenginin Tedavisinde Salvarsan İle Neosalvarsan'ın Keşfi ve Bazı Osmanlı Hekimlerinin Bu İlaçlar Hakkındaki Değerlendirmeleri", *Tarih Okulu Dergisi*, Yıl: 12, Sayı: XL, Haziran 2019, ss. 296-311.

mecbur kalmıştır. Eğer Meşrutiyet hükümeti, frengi gibi müthiş bir hastalıktan memleketi kurtarmak isterse şu dört hususu göz önünde bulundurmalıdır:

1- Nizamname gereğince Kastamonu ili frengi hastaneleri için ayrılan 1 milyon 536 bin 996 kuruşun Meclis-i Umur-ı Tıbbiyenin teklifi ile 2 milyon 500 bin kuruşa yükseltilmesi.

2- Seyyar sıhhi heyet oluşturulması hakkındaki “madde-i münferide-i nizamiye”nin uygulanması için 1 milyon 518 bin kuruşun ayrılması.

3- İllerin merkezlerinde bulunan hastanelerin ıslahı ile frengi ve bulaşıcı hastalıklara yakalananlar için inşa ettirilecek pavyonların giderlerine dair 5 milyon kuruşun kabulü.

4- “İnzibat-ı Sıhhi-i Hususi Nizamnamesi” projesinin kabulü ve tatbikinin gerekliliği⁴¹.

Dâhiliye Nezareti, Meclis-i Umur-ı Tıbbiye'nin bu yanıtını, İbrahim Paşa'nın raporu ile beraber 23 Nisan 1327 (6 Mayıs 1911) tarihinde Sadarete göndermiştir. Yazışmaları sonlandıran makam da Sadaret olmuştur. Tüm bu gelişmeler, Sadaretin; Dâhiliye Nezaretinin yazısını, Meclis-i Umur-ı Tıbbiyenin yanıtını ve İbrahim Paşa'nın raporunu bir araya toplayarak Meclis-i Mebusana göndermesi ve Meclisi bilgilendirmesi ile sonuçlanmıştır⁴².

Sonuç

Frenginin Osmanlı topraklarında 19. yüzyıldan itibaren hızla yayılarak toplum üzerinde yarattığı tahribat, ülkesini seven ve bu afetin durdurulmasını isteyen pek çok hekimi harekete geçirmiştir. Hekimler, hastaları sadece tedavi etmekle sınırlı kalmamışlar; aynı zamanda frenginin nasıl bulaştığı, neden kaynaklandığı, ondan nasıl korunulacağı hakkında sayısız makaleler, kitaplar yazarak toplumu aydınlatmaya çalışmışlardır. Bu konuda, basın da üzerine düşen görevi yapmış; sadece frengi değil, kolera, veba, çiçek, sıtma, tifüs, tifo, gibi birtakım bulaşıcı hastalıklar hakkında yayınladıkları yazılarla toplumu bilinçlendirmeye gayret etmiştir. 19. yüzyılın sonlarına doğru, Osmanlı Devleti, salgın ve bulaşıcı hastalıklar konusunda ciddi tedbirler almaya ve birtakım yasalar çıkarmaya başlamıştır. Dolayısıyla meseleye, toplum sağlığını koruma gerekliliği ve bunun da devletin bir görevi olduğu noktasından hareketle yaklaşmıştır.

Meşrutiyet döneminde frengi ile mücadele, önerileri ve görüşleri ile katkıda bulunmak isteyen İbrahim Paşa, konu hakkında bir rapor hazırlamış ve onun bu raporu, resmi makamlarca incelenmeye değer bulunmuştur. İbrahim Paşa, frenginin, kolera ve veba gibi bulaşıcı hastalıklardan çok daha tehlikeli olduğu düşüncesindedir. Bunun nedeni ise frenginin kalıtsal olması, nesilden

41 BOA, BEO 3891-291781-4.

42 BOA, BEO 3891-291781-4. Bkz: Ekler.

nesile geçebilmesidir. Raporunda, Osmanlı devletinin nüfusu ile Avrupa ülkelerinin nüfusunu ve kilometre başına düşen insan sayısını karşılaştırarak Osmanlı nüfusunun bu ülkelerdeki nüfusa oranla hayli az olduğuna dikkat çekmiştir. Bunun nedenini de salgın hastalıklar ve frengi sonucu gerçekleşen ölümlere bağlamıştır. Acı ve üzüntü verici bulduğu bu durumun engellenebilmesi ve Osmanlı Devleti'nin eskiden sahip olduğu güce kavuşabilmesi için, sağlık konusunda ciddi birtakım önlemlerin alınması gerektiğini düşünmektedir. Ona göre, frenginin tedavisinde en etkili yöntem, Salvarsan'ın kullanılmasıdır. Nitekim Salvarsan'ın nasıl uygulanacağını Frankfurt'a giderek bizzat Ehrlich'ten öğrenmiş, daha sonra çalışmalarına Berlin, Viyana, Peşte'de devam etmiştir. Bu ülkelerde, ilacın yüzlerce frengi hastası üzerinde uygulanışına ve nasıl bir sonuçla karşılaşıldığına tanık olmuştur. Raporunda, Salvarsan'ın nasıl uygulanması gerektiğine, uygulama sonrası alınması gereken önlemlere ilişkin ayrıntılı bilgilere yer vermiştir.

Avrupa ülkelerinde edindiği bilgilerle yurda dönen İbrahim Paşa, frenginin nasıl önlenebileceğine dair görüşlerini dört ana maddede toplamıştır. Bunlar, dış ülkelerden gelen yabancı hayat kadınlarının Osmanlı topraklarına girişinin engellenmesi; İstanbul'da yüz elli kişilik bir frengi hastanesinin açılması; Anadolu ve Rumeli'de frengi görülen yerlere üçer kişiden oluşan sağlık heyetleri gönderilerek Salvarsan'ın uygulanması ve İstanbul'da bağımsız bir frengi komisyonunun oluşturulmasıdır. Ayrıca açılacak olan hastanenin nitelikleri, personeli ve personelin çalışma sistemi hakkında öneriler sunan Paşa'nın tüm bu görüşleri, ülkenin genel sağlık işlerinden sorumlu Meclis-i Umur-ı Tıbbiye-i Mülkiye ve Sıhhiye-i Umumiye tarafından değerlendirilmiş ve her bir görüş tek tek ele alınarak yanıtlanmıştır. Meclis-i Umur-ı Tıbbiye'nin konu hakkındaki görüşlerini şöyle özetlemek mümkündür: Frenginin önlenmesine ilişkin yasalar, zaten daha önceden çıkarılmış ve seyyar sıhhi heyetler oluşturulmuştur. İstanbul'daki hastanelerde frengi hastalarına koğuş ve pavyonlar ayrılmıştır, diğer illerde de bulaşıcı hastalıklara yakalananları tecrit etmek amacıyla pavyonların inşa edilmesi için hükümetten ödenek talep edilmiştir. Dış ülkelerden Osmanlı topraklarına giren hayat kadınlarının tespiti güç bir iştir. İstanbul'da bağımsız bir frengi komisyonunun kurulması ise zaten dağınık durumda bulunan sağlık örgütlenmelerinin daha da ayrılmasına yol açacağından herhangi bir fayda sağlamayacaktır.

Dolayısıyla, İbrahim Paşa'nın önerilerinin, uygulamaya konulacak ölçüde dikkate değer bulunmadığı ortadadır; ancak, şunu belirtmekte yarar vardır ki Paşa'nın, Osmanlı topraklarında frenginin yarattığı tahribatı oldukça isabetli ve doğru bir biçimde dile getirdiği Meclis-i Umur-ı Tıbbiye tarafından kabul ve beyan edilmiştir. Aynı zamanda bu Meclisin İbrahim Paşa'nın raporunu değerlendirirken ortaya koyduğu bilgiler, öteden beri hükümetin frenginin önlenmesi konusunda yürüttüğü çalışmalara ve izlediği sağlık politikasına ışık tutmuştur.

KAYNAKÇA

I. Arşiv Kaynakları

Başkanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

BOA, BEO 2425-181822

BOA, BEO 3216-241159

BOA, DH. MKT. 2836-25

BOA, BEO 3870-290217

BOA, BEO 3891-291781-4

BOA, DH. İD. 46-82

BOA, ŞD. 3108-21

BOA, İ..TAL.429-32

BOA, İ..TAL.440-64

II. Resmi Yayınlar

Düstur, Tertib-i Sani, C. 2, 1330

Düstur, C. 7, 1336

III. Süreli Yayınlar

Ahenk

Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi

Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi

Hizmet

Köylü

Osmanlı Bilimi Araştırmaları

Sırat-ı Müstakim

Şehbal

Tarih Okulu Dergisi

Tarih ve Toplum

Türklük Bilgisi Araştırmaları

IV. Kitaplar

Emrâz-ı Sariye Nizamnamesi, Dersaadet, 1330, Mahmud Bey Matbaası.

FRACASTOR, Jerome, *La Syphilis (1530) Golvalıların Hastalığı Üstüne Üç Kitap*, Türkçeye Çeviren: Prof. Dr. Feridun Nafiz Uzluk, Ankara, 1969, Ankara Üniversitesi Basımevi.

Frengi İletine Karşı Mücadele İçin Hususi Teşkilat Olmayan Mahallerde Frengi İletinin Men-i İntişarına Dair Talimname-i Sıhhi, Dersaadet, 1331, Ahmet İhsan ve Şürekâsı.

MARTAL, Abdullah, *Belgelerle Osmanlı Döneminde İzmir*, İzmir, 2007, Yazıt Yayıncılık.

Memleket Hastahanelerinin Suret-i İdare ve Vezâifine Dair Talimatname, İstanbul, 1328, Matba-i Hayriye ve Şürekâsı.

NUR, Rıza, *Belsoğukluğuna ve Frengiye Yakalanmamak Çaresi ve Yakalanmış Olanların Tedavisi*, İstanbul, 1329, Yeni Tab, Muhtar Halit Kitaphanesi.

OCAK, Başak, *Halk Sağlığı Hizmetinde 107 Yıl İzmir Büyükşehir Belediyesi Eşrefpaşa Hastanesi*, İzmir, 2016, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları.

ÖZBAY, Kemal, *Türk Asker Hekimliği Tarihi ve Asker Hastaneleri*, C. 1, İstanbul, 1976, Yörük Basımevi.

YILDIRIM, Nuran, *Hastane Tarihimizde Bir Kutup Yıldızı Hamidiye Etfal Hastanesi*, İstanbul, 2010.

V. Makaleler

ÇAVDAR, Necati-KARCI, Erol, "XIX. Yüzyıl Sonları-XX. Yüzyıl Başlarında Osmanlı Devleti'nde Frengi İle Mücadele Kapsamında Yapılan Yasal Düzenlemeler", *GaziOsmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, (Kış 2016) 11/2, ss. 157-175.

- GÜL, Abdülkadir, "XIX. Yüzyılda Erzincan Kazasında Salgın Hastalıklar (Kolera, Frengi, Çiçek ve Kızamık)", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 41, Erzurum, 2009, ss. 239-270.
- İREZ, Feryal, "İstanbul'da II. Abdülhamit Döneminden Bir Çocuk Hastanesi: Hamidiye Etfal (Şişli Çocuk Hastanesi)", *Journal of Turkish Studies Türklük Bilgisi Araştırmaları*, Volume 14, 1990 (Fahir İz Armağanı I) Published at The Department of Near Eastern Languages and Civilizations Harward University 1990, ss. 247-271.
- MACAR, Oya Dağlar, "Galiçya Cephesi'nde Osmanlı Birlikleri ve Sağlık Hizmetleri (1916-1917)", *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, C. X, S. 2, 2009, ss. 35-58.
- Necmettin Arif, "Profesör Ehrlich ve 606", *Şehbal*, 15 Mayıs 1327, Adet: 40.
- OCAK, Başak, "Frenginin Tedavisinde Salvarsan İle Neosalvarsan'ın Keşfi ve Bazı Osmanlı Hekimlerinin Bu İlaçlar Hakkındaki Değerlendirmeleri", *Tarih Okulu Dergisi*, Yıl: 12, Sayı: XL, Haziran 2019, ss. 296-311.
- ŞENEL, Şennur, "19. Yüzyılda Kastamonu Vilayetinde Frengi Hastalığıyla Mücadele", *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 13, S. 1, 2015, ss. 256-274.
- Şinasi, "Frengi Hastahanesi İçin", *Ahenk*, 11 Kanun-i Evvel 1913.
- TOPRAK, Zafer, "İstanbul'da Fuhuş ve Zührevi Hastalıklar 1914-1933", *Tarih ve Toplum*, C. 7, S. 39, Mart 1987, ss. 159-168.
- YILDIRIM, Nuran, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Koruyucu Sağlık Uygulamaları", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, C. 5, İstanbul, 1985, ss. 1320-1338.

